

**RUS MİRALAYI PUTYATA’NIN, AMERİKALI MİSYONERLERİN
ANADOLU’DAKİ FAALİYETLERİNE İLİŞKİN RAPORU (1895)**

*REPORT BY RUSSIAN COLONEL PUTYATA’S ABOUT AMERICAN
MISSIONARIES ACTIVITIES ON ANATOLIA (1895)*

*ДОКЛАД РУССКОГО ПОЛКОВНИКА ПУТЯТА О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
АМЕРИКАНСКИХ МИССИОНЕРОВ В АНАТОЛИИ (1895)*

Yrd. Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER*

ÖZET

Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarına geldikten sonra araştırma faaliyetine girişmişler ve yoğunlaşacakları hedef kitle olarak Ermenileri belirlemişlerdir. Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmalarının önemli bir uzvunu eğitim konusu teşkil etmiştir. Bu doğrultuda, çeşitli seviyelerde çok sayıda okul açmışlardır.

Ancak okullarında verdikleri eğitimle, Osmanlı Devleti’nde sosyal ve siyasi manada birçok sıkıntının yaşanmasına sebep olmuşlardır. Diğer faktörlerle birlikte Ermeni ayaklanmalarının fikirsel zeminini hazırlamışlardır. İsyanları ve isyanlara karşı Osmanlı Devleti’nin tutumunu çarpıtarak batı kamuoyuna aktarmışlardır. Ermenileri Amerikan menfaatleri doğrultusunda kullanmışlardır.

Rus Miralayı Putyata yazmış olduğu 1895 tarihli raporunda Amerikalı misyonerler, Osmanlı Devleti’ndeki faaliyetleri ve misyonerlerin Ermenilerle ilgili olan çalışmalarına yönelik önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca Amerikan okullarının yapılandırılmasını, her bir kademede okutulan derslerini ve içeriklerini izah etmiş, bu konudaki yorumlarını dile getirmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Osmanlı Devleti, Miralay Putyata, Amerikalı Misyonerler, Ermeniler, Eğitim.

ABSTRACT

American missionaries began searching activities after they had come Ottoman Land and they determined Armenians as a target group. The important part of Missionaries' studies on Ottoman Land was education. In this direction, they opened many schools in various levels.

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü-Erzurum / TÜRKİYE

But they caused many problems in social and political life in Ottoman Empire as a result of their education at schools. With other factors, this situation prepared the ideological background of Armenian Revolt. They reflected Western public opinion by distorting their revolts and reflections of Ottoman. They used Armenians for American benefits.

Russian Colonel Putyata informed in his report at 1895 about American Missionaries, their activities on Ottoman and their works about Armenians. In addition, he explained American schools, lessons and contents in every level and he commented on this subject.

Key Words:

Ottoman Empire, Colonel Putyata, American Missionaries, Armenians, Education.

РЕЗЮМЕ

После того, как миссионеры из Америки приехали в Османскую империю, они начали свою деятельность и сосредоточили своё внимание на армянах. Основной частью деятельности американских миссионеров на территории Османской империи являлось образование. С этой целью было открыто много школ разных уровней.

Однако образование, которое давалось в этих школах, стало причиной многих проблем в политической и социальной сфере Османской империи. Вместе с другими факторами подготовили идеологическую почву для восстания армян. Восстания и отношение Османской империи против этих волнений искаженном виде передавались западной прессе. Миссионеры пользовались армянами в своих интересах.

Русский полковник Путята в докладе, написанном им 1895 году, передал важные сведения о деятельности миссионеров на территории Османской империи и об их исследованиях связанных с армянами. Кроме того, доложил о структуре американских школ, о содержании изучаемых предметов и высказал свои взгляды по этому поводу.

Ключевые слова:

Османская империя, полковник Путята, американские миссионеры, армяны, образование. Восстания и отношение Османской империи против восстаний

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ilişkiler Amerikan ticaret gemilerinin İstanbul İzmir ve İskenderiye limanlarına gelmesiyle (Akgün, 1998:44), esasen Amerika'nın Osmanlı Devleti ile "kârlı bir dış ticaret yapma" istemine binaen başlamıştı (Kocabaşoğlu, 2000:12-13). Özellikle 1801 yılından itibaren Amerikalıların Doğu Akdeniz'deki ticaretleri büyük ölçüde artış göstermiş ve İzmir Limanı bu ticarete önemli bir merkez haline gelmişti (Kurat, 1959:8).

Ticari alandaki gelişmeyle birlikte, 19. yüzyılın başından itibaren Amerika Birleşik Devletleri Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapabilmek amacıyla çalışmalara başladı. Gerek İngiltere'den çekinilmesi, gerek yapılacak olan anlaşmadan kâr elde edilemeyeceği düşüncesi, ilk etapta Osmanlı Devleti'nin

Amerika'nın girişimlerine soğuk bakmasına sebebiyet veriyorduydu da, 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus donanmasınca Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması, Osmanlı Devleti'ni yeni müttefik arayışına, Amerika'nın teklifine olumlu yaklaşıma yöneltti (Şafak, 2003:11; Armaoğlu, 1998:56). Nihayetinde Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 7 Mayıs 1830 tarihli "Seyrisefain ve Ticaret Anlaşması" yapıldı ki bu anlaşmayla iki devlet arasında resmi diplomatik ilişkiler oluşturuldu (Armaoğlu, 1991:1; Armaoğlu, 1998:56).

Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı'na kadar dış politikasını, 5. Cumhurbaşkanı James Monroe'nin 2 Aralık 1823 tarihinde Kongre'ye gönderdiği "Monrö Doktrini denilen" mesaj üzerine temellendirmiştir. Bu doktrin; kendisine yönelik bir saldırı olmadığı takdirde Avrupa diplomasisine karışmama ve bütün devletlerle ticari ilişkilerin sürdürülüp ekonomik çıkarların korunması şeklinde, iki temel prensibi içermekteydi. İşte Amerika, Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinde de bu doktrini göz önüne almış ve gerek 1830 tarihli anlaşmayı, gerekse de bundan sonraki anlaşma ve resmi politikalarını Monroe Doktrini çerçevesinde gerçekleştirmişti (Armaoğlu, 1998:55-56).

Ancak şurası bir gerçek ki; bahsedilen doktrin doğrultusunda Avrupalı devletlerle karşılaştırılmayacak surette Osmanlı Devleti'ne karşı tarafsız bir politika izleyen Amerikan diplomasisi, kendi vatandaşlarının Osmanlı ülkesindeki misyonerlik faaliyetlerinde ise aktif bir politika, destek politikası sürdürmüştü (Ortaylı, 2000:321). Zira Avrupalı devletlerin Asya ve Afrika'daki sömürgecilik faaliyetleri karşısında ilgisiz kalmamış, Monroe Doktrini'ni askıya almadan Amerikan menfaatlerini sağlamak üzere, dünyanın birçok bölgesine olduğu gibi Osmanlı ülkesine yönelen Amerikalı misyonerlere destek vermişti. Böylelikle bir taraftan Osmanlı Devleti ile ekonomik nitelikli anlaşmalar gerçekleştirirken, diğer taraftan misyonerler vasıtasıyla Osmanlı toplumunun Amerikan yaşam tarzını ve düşüncesini tanıyıp sevmesini, bir başka deyişle Amerikan politikasının yaygınlaşmasını sağlamış olacaktı (Akgün, 1998:45).

Nitekim misyonerlere verilen bu destekle, 20. yüzyılın başında artık Osmanlı Devleti'nin her yerinde, özellikle Anadolu ve Arap bölgelerinde Amerikan düşünce ve yaşam tarzını benimseyen ve Amerikan politikalarına hizmet eden geniş kitleler var olmuştur (Ortaylı, 2000:321-322).

Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı ülkesine ilk gelişleri de ticari faaliyetler boyutundaki gibi, resmi ilişkilerin başlamasından önce olmuştur (Kocabaşoğlu 1985: 495-496). 1810 yılında Massachusetts'de kurulan Amerikan Protestan Misyoner örgütü American Board of Commissioners for Foreign Missions'un (ABCFM), 1818'deki yıllık toplantısında Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetinin başlatılmasını kararlaştırmasından sonra, Osmanlı Devleti'ne ilk gelen Protestan misyonerler bu kuruluşa bağlı Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı misyonerler oldu (Fendoğlu 2002: 222; Kocabaşoğlu 2000: 23).

Onları takiben süreç içerisinde çok sayıda Amerikalı misyoner Osmanlı topraklarına geldi. ABCFM, 1836' ya kadar olan dönemde 41 misyoner ve misyoner yardımcısını gönderdi. Osmanlı topraklarındaki Amerikalı misyonerlerin sayısı sürekli artış göstererek 1861'de 125'e, 1875'te 137'ye, 1890'da 177'ye ve 1913'te 209'a ulaştı (Erhan 2001: 190).

Çok sayıda misyoneri Osmanlı ülkesine gönderen ABCFM, yine süreç içerisinde ciddi bir yapılanma içerisine girdi. Ülkenin birçok yerinde misyoner istasyonu kurdu. Örneğin 1839'da toplam 5 misyoner istasyonu bulunurken, istasyon sayısını 1870'te 17'ye, bunlara bağlı uç istasyon sayısını ise 180'e çıkardı (Kocabaşoğlu 2000: 69).

Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarına ilk geldiklerinde iki ülke arasında resmi ilişkiler de henüz başlamamış olduğundan, bu ülke hakkında pek fazla bir şey bilmiyorlardı. Yalnız Osmanlı Devleti'nin teokratik nitelikli bir devlet olduğu ve kozmopolit toplumsal yapısı içinde Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu bilgisine vakıftılar.

Dolayısıyla Protestanlığı yaymak için bu ülkeyi tanıma ve kendilerine uygun hedef kitleyi bulma faaliyetine giriştiler. Kısa sürede Müslümanlar ve Yahudiler üzerinde başarılı olamayacaklarını anladılar. Yönlerini Osmanlı toplumunun diğer mezheplerdeki Hıristiyan unsurlarına, özellikle Ortodoks Rum ve Gregoryen Ermenilere çevirdiler. Ancak, kendilerini birleştiren güçlü Ortodoks Rum Patrikhanesi ve dayanakları olan Yunanistan'ın varlığından dolayı, Rumlarında Protestanlaştırma çalışmaları için uygun cemaat olmadığını gördüler. Hâlbuki Ermeniler Osmanlı topraklarında dağınık biçimde yaşamaları, Gregoryen Patrikhanesi etrafında örgütlenememiş olmaları ve Gregoryen kilisesinin baskıcı uygulamaları gibi hususlardan dolayı, misyonerlik faaliyetleri açısından uygun durumda bulunuyorlardı. Bundan dolayı Amerikalı misyonerlerin Osmanlı toplumu içerisinde odaklandıkları asıl unsur, Gregoryen Ermeniler oldu (Akgün 1988: 4).

Misyonerlerin dinlerini yayma ve toplulukları devletlerinin politik etkisi altına almada başvurdukları en önemli alanlar eğitim ve sağlıktı. Bilhassa kurdukları okul ve yanı sıra yetimhaneler en tesirli unsurlardı (Polat 1988: 632).

Nitekim Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarına geldikten hemen sonra, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki yetersizliklerini de dikkate alarak eğitim işine yönelmişlerdi. Bu doğrultuda ilk Amerikan misyoner okulu 1824 yılında Beyrut'ta açıldı (Kocabaşoğlu 2000: 48). Misyoner istasyonları ve misyonerlerin sayılarında olduğu gibi, çeşitli düzeylerdeki Amerikan okulları da süreç içerisinde çoğalma ve yaygınlaşma gösterdi. 1850 yılında Osmanlı ülkesinde 7 Amerikan okulu varken bu sayı 1870'te 205'e, 1890'da 464'e yükseldi. 1910 yılında ise ülkedeki Amerikan misyoner okullarının sayısı 430'du (Kocabaşoğlu 1985: 496).

Amerikalı misyonerler en önemli çalışma alanları olan eğitim faaliyetlerini de, tabii ki odaklandıkları asıl unsur olan Ermeniler üzerine yoğunlaştırmışlardı. Eğitim yoluyla hem okullarında okuyan Ermeni çocuklarını, hem de onlar

vasıtasıyla irtibat kurup yardımda bulunacakları ailelerini etkileri altına almayı ümit ediyorlardı. Bu düşünceyle Ermeniler için ilk Amerikan misyoner okulunu 1834 yılında İstanbul Beyoğlu'nda açtılar. Ardından Ermenilerin Osmanlı topraklarında yoğun olarak bulunduğu bölgelerde okullarını yaygınlaştırdılar (Polat 1988: 634). Ermenilerin ve Şark Katoliklerinin de yaşadığı Suriye, Lübnan, Filistin, Doğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya, Çukurova ve kısmen Orta Anadolu'da çok sayıda okul ve sosyal faaliyet kurumu tesis ettiler (Ortaylı 2000: 324).

Bu kurumlar ve bunların faaliyetleri hakkında yerli ve yabancılar tarafından hazırlanmış raporlar bulunmaktadır. Bu raporlardan biri de, çalışmamıza konu olan Rus Erkân-ı Harb Miralayı Putyata tarafından 1895 yılında padişah II. Abdülhamid'e sunulmuştur.

RUS ERKÂN-I HARB MİRALAYI PUTYATA'NIN RAPORU

Çalışmamızın esasını teşkil eden Rus Miralayı Putyata'nın 12 Kasım 1895 (31 Teşrin-i evvel 1311) tarihli raporunda; Amerikalı misyonerler, Osmanlı Devleti'nde yoğunlaştıkları eğitim faaliyetleri, çeşitli seviyelerdeki okulları, misyonerlerin Ermenilerle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısına olan etkileri gibi konularda önemli ve detaylı bilgiler yer almaktadır.

Amerikan Misyoner Cemiyeti ve Misyonerlerin Çalışmalarına İlişkin Genel Düşünceleri

Miralay Putyata'ya göre, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Amerikan Protestan Misyonerliklerinin hepsi, merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nin Boston şehrinde bulunan "Şimâlî Amerika Misyoner Cemiyeti" isimli geniş bir kuruluşa dâhildirler. Bu cemiyet Amerikalıların yaptıkları gönüllü yardımlar sayesinde önemli miktarda paraya sahip olup, yalnızca Osmanlı ülkesinde değil dünyanın birçok bölgesinde, Çin ve Japonya'da dahi idarehaneler bulundurmaktadır.

Cemiyetin genel manada görevi, misyonerlerin buldukları bölge halkının mizaç, âdet ve durumlarına uygun olacak çeşitli yollara müracaat ederek Protestanlık mezhebini yaymaktan ibarettir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (BOA, Y.PRK.TKM), Dosya No:36 / Gömlek No:27, sayfa:1).

Bu doğrultuda başlıca şu dört yola müracaat edilmektedir. Ancak Amerikalılar hepsini birden yalnızca Çin'de uygulamaktadırlar.

1- Protestanlık mezhebi kabul ettirilecek kişilere, bazen bir miktar nakit para da verilerek sağlamlştırılmak üzere vaaz ve nasihatlerde bulunmak.

2- Yetimhaneler açmak ve bırakılıp satın alınmış çocuklar için hayırhaneler tesis etmek. Bu çocuklara daha en küçük yaşlarından itibaren, Protestanlık mezhebine ait eserleri okuyup yazma ve çeşitli sanatlar öğretilir. Çocuklar bu doğrultuda eğitilip büyütüldükten sonra, daima kontrollerini sağlayabilmek için bağlı buldukları misyoner idarehanelerine yakın yerlerde bir takım sanatlara tayin edilirler.

3- Hastane ve hayırhaneler açmak. Buralara gelen hasta ve düşkünlere, hastalık ve sıkıntılarından kurtulmaları için en iyi çarenin Protestanlığı kabul etmeleri olacağı telkin edilerek dinleri değiştirilmeye çalışılır.

4- İbtidâî ve yüksek seviyede mektepler tesis etmek (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.1-2).

Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleriyle İlgili Düşünceleri

Miralay Putyata'ya göre; Amerikalı misyonerler Protestanlık mezhebini tanıttıp yaymak için, 1819 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerine başlamışlardır. Misyonerler bu tarihte Osmanlı Devleti'ne giriş yapınca, mevcut topluluklar içerisinde Ermenilerin Protestanlığın yayılması için daha fazla elverişli olduğunu görmüşlerdir. Bu doğrultuda, bir Ermeni'yi atalarının dininden vazgeçirip Protestanlaştırmak için, ücretli veya ücretsiz olarak eğitim-öğretimini temin etmekten daha iyi bir çare olamayacağını anlamışlardır (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.2).

Bundan dolayı misyonerler 1824 yılından itibaren çocuk bahçeleri, ardından da ibtidâî ve idâdî mektepleri açmaya başlamışlardır. Daha sonra ise yüksek tahsil için kolejler ile Ermenilerden Protestan ruhbanı yetiştirmek üzere dini mektepler ve Protestanlığın yayılmasına hizmet edecek mektepler tesis etmişlerdir. İfade edilen bu son dini nitelikli mektepler, köylerde dolaşarak halka Protestanlık eserlerini okuyacak ve onları bu dine davet edecek vaizler yetiştirmeye mahsusturlar (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.2-2/A).

Miralay Putyata'ya göre, Amerikalı misyonerler Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerini giderek artırmış ve bu konuda önemli başarılarla ulaşımlardır. Şöyle ki; 1845 yılında Osmanlı Devleti'nde ancak 34 misyoner ve 12 misyoner yardımcısı bulunmakta idi. Bu tarihte misyonerlerin 7 adet ibtidâî mektepleri var olup buralarda 135 talebe eğitim-öğretim görmekteydi.

1890 yılında ise bu rakamlar önemli bir artış göstererek, Osmanlı Devleti'ndeki misyoner sayısı 177'ye misyoner yardımcısı sayısı ise 791'e ulaşmıştı. Yine bu tarihte misyonerlerin ibtidâî mektebi sayısı 764'e yükselmişti. Ayrıca süreç içerisinde çok sayıda kolej ve yüksek seviyede eğitim-öğretim veren kurum tesis edilmişti. 1890 yılında Osmanlı Devleti'nde Amerikalı misyonerlerin 5 koleji, erkek öğrenciler için 26, kız öğrenciler için 18 adet yüksek seviyede eğitim-öğretim veren kurumları bulunmaktaydı. Misyonerlerin bütün eğitim

kurumlarındaki öğrenci mevcudu ise 16990 kişiden ibaretti. Tabii ki artışlar yalnız eğitim alanında olmamış, kilise sayısı 117'ye, Osmanlı Devleti'ndeki kadın ve erkek Protestanların toplam sayısı ise 28667 kişiye ulaşmıştı (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.2/A).

Miralay Putyata'ya göre; raporun hazırlandığı dönem itibariyle Osmanlı Devleti'ndeki Protestan nüfusun 35000'e yükselmiş olması kuvvetle ihtimaldir. Ayrıca Ermenilerden Protestanlığı kabul edenleri çoğaltmak için, gayet sağlam esaslar ortaya konulduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Öyle ki Protestan Ermeniler Amerikalılardan her şeyi öğrenip aldıktan sonra, şimdi öğretmenlik ve papazlık görevlerini kendileri yüklenmekte ve Amerikalıların esaslarına dayanan kurumlar meydana getirerek, Gregoryan Ermenileri atalarının dinlerini bırakıp Protestan olmaya davet etmektedirler (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.2/A-3).

Osmanlı Devleti'ndeki Protestan Kurumlarıyla İlgili İzlenimleri

Putyata'ya göre Osmanlı Devleti'ndeki Protestan kiliseleri ve mektepleri, gayet zengin olan Boston Cemiyeti tarafından gönderilen yardımlar ve mekteplere kabul edilen öğrencilerden alınan ücretlerle idare edilmektedirler.

Osmanlı Devleti'nde her şey çok ucuz olduğundan, öğrencilerden gerek eğitim-öğretim gerekse iâşe için oldukça düşük bir ücret alınmaktadır. Örneğin Harput Vilayetindeki kolejde yatılı erkek öğrencilerin iâşesi için yıllık 6 lira, kız öğrencilerin iâşesi için 4 lira alınmaktadır. Yatılı olmayan öğrencilerden ise 2 lira alınmaktadır. Bununla birlikte ücret ödeyemeyecek durumda olan ailelerin çocukları ibtidâî mekteplere ücretsiz olarak kabul edilmekte, ancak üst seviyede eğitim-öğretim veren mekteplere sadece çalışkan olan öğrenciler devam ettirilmektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.3).

Çocuk bahçeleri, ibtidâî mektepler ve idâdilerde yatılı öğrenci oldukça azdır. Çünkü bu seviyelerdeki mektepler öğrencilerin ikâmet yerlerinin yakınlarında bulunurlar. Daha yüksek seviyede eğitim veren kolejlerde ise uzak memleketlerden gelmiş olmalarından dolayı öğrencilerin çoğunluğu yatılıdır. Örneğin Harput Koleji'nde Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve diğer vilayetlerden gelen öğrenciler mevcuttur (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.3-3/A).

Miralay Putyata'ya göre, misyoner mekteplerinde bulunan öğrenci mevcudu ve öğretmen sayısı belirli bir çizgide, miktarda değildir. Misyonerlik tesisatının diğer yerlere nazaran daha iyi idare ediliyor olmasından dolayı, konuya ilişkin olarak da Harput Vilayetinden örnek vermektedir. Putyata'nın bu örneğine göre; dört sınıflı olarak tesis edilen Harput mekteplerinde bir önceki sene 269 erkek ve 274 kız öğrenci bulunmaktaydı. Bunların içerisinde 34 erkek ve 40 kız öğrenci, Harput Koleji'nde eğitimlerine devam etmekteydi. Ayrıca hali hazırda Harput'taki erkek mekteplerinde 10 Ermeni ile 1 Amerikalı öğretmen ve 2 İngiliz Anglikan

papaz bulunmaktadır. Kız mekteplerinde ise 13 Ermeni ve 4 Amerikalı öğretmen, eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.3/A).¹

“Protestanlık Yuvaları Olan Misyoner Mekteplerinin” Nasıl Yapılandırıldığı ve Eğitim-Öğretimin Ne Şekilde Yürütüldüğü İle İlgili Düşünceleri

Miralay Putyata’ya göre; Osmanlı Devleti’nde gerek erkek gerekse de kız öğrenciler için tesis edilmiş olan bütün Protestan misyoner mekteplerinin teşkilat yapısı dört tabakaya ayrılmıştır (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.3/A):

Çocuk Bahçeleri: Putyata’ya göre bu kurumlarda 6 ile 8 yaş arasındaki çocuklar iki sene kalırlar. Amerika’da çocuk bahçeleri çocukların zekâ durumlarını, mizaçlarını ve ahlaklarını iyileştirmek ve geliştirmek için mecburidirler. Durum böyle iken burada bahçe kelimesi bilinen bahçe manasında değildir. Çocuk bahçesi esasen bir oda olup, çocukların her gün belirli zamanlarda bir araya gelerek çeşitli okul oyunlarıyla meşgul oldukları bir yerdir. Çocuklar burada özellikle, dört köşe tahta parçalarını çeşitli şekillerde dizme, küçük saman parçalarını iliklere geçirerek yıldız ve diğer bir takım şekiller meydana getirme faaliyetlerinde bulunurlar. Bu gibi çalışmaların yaptırılmasındaki gaye çocukları sabırlı, kararlı ve düzenli olmaya alıştırmaktır. Bahsedilen faaliyet aralarında çocuklara okuma yazma da öğretilir. Bundan başka “eviniz hangi bölümlerden ibarettir”, “insan ne yiyebilir”, “inekten ne elde edilir”, “bu odada neler görüyorsunuz” gibi bir takım basit sorular sorularak, çocukların sorulara hızlı ve doğru cevap verebilmeye alışmaları sağlanmaya çalışılır (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.4-4/A).

İbtidâî Mektepler: Putyata’ya göre bu okullarda eğitim-öğretim süresi üç senedir. İbtidâî mekteplerde öğrenciler öncelikle Ermenice, Ermenice imlâ, İngilizce okuma, dört işlem ve mukaddes kitapları öğrenirler. Bunlardan başka gerek erkek gerek kız mekteplerinde resim, jimnastik ve makam ile şarkı söyleme tahsili mecburidir. Hatta bu üç ders yüksek seviyede eğitim veren mektepler ve kolejlerde de alınması gereken mecburi derslerdir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.4-4/A).

İdâdî Mektepleri: Putyata’ya göre idâdî mekteplerinde de eğitim-öğretim süresi üç senedir. Ancak bazı şehirlerdeki idâdî mekteplerinde tahsil süresi dört seneye uzar ki bu mekteplerde ders programı daha geniştir. Bazı idâdî mekteplerinde vaizler yetiştirmeye mahsus sınıf dahi bulunur (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.4). Genel olarak idâdî mekteplerinde okutulan dersler şu şekildedir:

Birinci Sene Dersleri: İngilizce okuma, yazma ve tercüme, Coğrafyadan beş kıtaya ilgili bilgiler, yazılı ve ezberden hesap ilmi (aritmetik).

İkinci Sene Dersleri: İngilizce okuma, yazma ve tercüme, Ermenice anlatım üzerine yazı yazma ve Ermeni lisanının söz dizimi ve dilbilgisi (grameri),

Coğrafyadan dünyanın siyasi bölümleri (siyasi coğrafya) ve harita okuma usulü, Aritmetikten bayağı kesirler ve ezberden toplama işlemi.

Üçüncü Sene Dersleri: İngilizce okuma, yazma ve tercüme, Ermenice gramer, Arabî ve yazılı hususları kaleme alma usulü, Coğrafyadan bütün yer aksamının coğrafi durumu, Aritmetikten ondalık kesirler, oran orantı ve faiz usulü. Bunların yanı sıra bazı erkek mektepleri ve bütün kız mekteplerinde Fransızca okuma ve tercüme (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.4/A-5).

Kolejler ve Yüksek Seviyede Eğitim Veren Mektepler: Miralay Putyata'ya göre bu mekteplerin eğitim-öğretim süresi dört senedir. Bazı kolejlerde ilahiyat şubesi bulunur ve bu şubelere dört senelik tahsil tamamlandıktan sonra geçilir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.4). Kolejlerde yıllara göre verilen dersler şu şekildedir:

Birinci Sene Dersleri:

İngilizce: Söz dizimi, imla ve resmi yazı kaleme alma.

Ermenice: Eski Ermeni yazarlarının eserleri, eski Ermeni lisanının söz dizimi, anlatım usulüyle kaidelere uygun yazı yazma ve analiz.

Türkçe: Osmanlı alfabesi, hece, ezberden yazı yazma ve anlatım.

Genel Tarih: Eski Çağ Tarihi.

Matematik: Aritmetiğin son kısmı ve başlangıç derecesinden cebir.

Bilhassa kız sınıflarına mahsus olmak üzere Fransızca: Okuma, tercüme ve söz dizimi.

İkinci Sene Dersleri:

İngilizce: Söz dizimi, analiz, anlatım üzerine kaidelere uygun yazı yazma ve edebiyat.

Ermenice: Eski ve yeni lisanların edebiyatı, analiz ve yazma usulü.

Türkçe: Tercüme, anlatım üzerine analiz, kaidelere uygun yazı yazma, söz dizimi.

Fizyoloji: İnsan vücudunun meydana geliş biçimine dair bilgi.

Cebir: İkinci derece denklemler.

Geometri: Kısaltılmış geometri ilmi.

Genel Tarih: Eski Çağ'ın son kısmı.

Yalnız kız şubelerine mahsus olarak Fransızca: Söz dizimi.

Üçüncü Sene Dersleri:

Ermenice: Edebiyat, Ermeni yazarlar ve yazılı eserleri, nesir, analiz usulü.

Türkçe: Türkçe yazı yazma, Türkçeye tercüme, söz dizimi, nesir ve konuşma.

Geometri: Kısaltılmış geometrinin son kısmı.

Felsefe

Yalnız kız mekteplerine mahsus olarak Fransızca: Tercüme ve söz dizimi.

Yalnızca kız mekteplerinde okutulmak üzere Botanik

Erkek mekteplerinde Botaniğin yerine okutulmak üzere Kimya

Erkek mekteplerinde Botaniğin yerine okutulmak üzere Astroloji

Dördüncü Sene Dersleri:

Ermenice: Eski ve yeni lisanların nesirleri.

Türkçe: Tercüme, İslam hukuku ve açıklamaları.

Arapça ve Farsça

Ahlâk Bilgisi Felsefesi

Ruh Bilimi

Siyasî İktisat İlmi

Jeoloji

Yalnız kız mekteplerine mahsus olarak Fransızca: Tercüme, söz dizimi ve nesir.

Yalnızca erkek mekteplerine mahsus olarak Genel Tarih ve Medeniyet Tarihi

Kolejlerin İlahiyat Kısımında Okutulan Dersler:

Kolejlerin İlahiyat kısmında yalnızca Protestanlığın usul ve kaidelerine yönelik dersler verilir. Buradaki eğitim-öğretim süresini tamamlayıp mezun olanlar papaz olmaya hak ve yetki kazanmış olurlar (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.5-5/A).

Kolejlerin Programıyla İlgili Değerlendirmeleri

Miralay Putyata'ya göre; kolejlerin ders programlarının hazırlanmasında Ermenice, İngilizce, Türkçe ve kız mekteplerinde yanı sıra Fransızca dillerine her şeyden fazla önem verildiği görülmektedir. Bununla beraber diğer hususların öğretilmesinde tertip ve yöntem oldukça sığ tutulmuştur (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.5/A).

Örneğin Genel Tarih dersi için sadece iki sene ayrılmıştır. Dört işlem haricinde Matematik dersinin öğretimi, Avrupa'nın orta dereceli mekteplerindeki öğretim programından bile daha zayıf tutulmuştur. Ayrıca Kimya ve Astroloji derslerine yalnızca bir sene tahsis edilmiştir. Bu demek oluyor ki Kolejlerde belirtilen derslerle ilgili olarak oldukça kısa bilgilerin verilmesiyle yetinilmektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.6).

Putyata bu konuya ilişkin olarak da Harput Koleji'ne yapmış olduğu ziyaret ve burada edindiği kanaatten örnek vermektedir. Bu örneğinde; ziyaret ettiği Harput Koleji'nde Astroloji ilmi adı altında sadece Matematik Coğrafyanın yıldızlarla ilgili konularının öğretilmekte olduğunu ve Astroloji dersinin ancak Rusların "cimnaz" mekteplerinde olduğu şekil ve seviyede verilebilmekte olduğunu ifade etmektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.6).

Miralay Putyata'ya göre; diğer taraftan kolejlerin programına Ahlâk Bilgisi Felsefesi, Siyasî İktisat İlmi ve Medeniyet Tarihi derslerinin dâhil edilmesini, gereksiz ve fazla zahmet olarak kabul etmek gerekir. Çünkü bu üç bilim dalı, ancak her türlü ilim ve fenni görmüş olan kişilere öğretilabilir. Hâlbuki Kolejlerin dördüncü sınıfına devam eden öğrencilerin zihinleri, bu bilim dallarını kavrayabilecek seviyede değildir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.6).

Amerikalı Misyonerlerin ve Amerikan Misyoner Mekteplerinin Osmanlı Devleti'nin Siyasî ve Sosyal Yapısına Olan Zararlarına İlişkin Düşünceleri

Miralay Putyata'ya göre; Amerikalı öğretmenlerin kendi ülkelerinde alışmış oldukları hürriyetperver yaşayış tarzının neticesi olarak, öğrencilerine mutlakiyet idaresi altında yaşayan kişilerin zihinlerinin alamayacağı şekilde hürriyetperverlik düşüncelerini ifade etmeleri, yapılması mümkün işlerdendir.

Bu durumdan dolayı kolejlerde Siyasî İktisat İlmi ve Medeniyet Tarihi gibi derslerin okutulması ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü bu bilimlerin öğretilmesi ile uğraşan Amerikalı misyonerler, öğrencilerin zihinlerine Osmanlı Devleti'nin idare tarzından memnun olmama düşüncesini ve siyasî durumun serbestlik fikirleriyle uyuşacak şekilde yenilenmesi gerektiğine dair istekleri yerleştirmektedirler. Eski Ermeni lisanı ve Ermeni yazarların eserleri okutulurken de öğrencilere "önceden Ermenistan'ın bağımsız olduğunu" beyan etmektedirler. Bundan dolayı kendileri Ermeni toplumuna mensup olan öğretmenlerin, bazen yetersizlik ve yetkisizliklerinden dolayı eski Ermeni Krallığı'nın yeniden kurulacağına ilişkin düşünceleri ortaya çıkmaktadır (BOA, YPRK.TKM, 36 / 27, s.6-6/A).

Bunun yanı sıra Putyata'ya göre; Protestan mekteplerine hem köylü çocukları hem de şehir ve kasabada yaşayanların çocukları kabul olunmaktadır. Sözün kısası zengin ve fakir ailelerin çocukları eşit seviye ve halde kaydedilmektedirler.

Kendi evlerinde rahat ve konforlu yaşamaya alışkın olan zengin çocukları, Avrupa mekteplerinin tarzında tesis edilmiş olan Protestan mekteplerine gelince yaşamsal olarak önemli bir fark ile karşılaşmazlar. Ancak köylerden gelen gerek erkek gerek kız çocuklarına bu mektepler bambaşka bir etkide bulunurlar. Hakikaten köylerinde ahırda uyumaya ve haftalarca yüzlerini, başlarını yıkamamaya alışık olan bu çocuklara, intizamlı misyoner mekteplerinin meydana getireceği etki açıktır. Zaten Protestan mekteplerine, özellikle de yatılı kısımlarına kabul edilen öğrenciler, temiz giyinmeye ve her türlü temizliğe dikkat etmeye mecbur tutulurlar (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.6/A).

Putyata'ya göre; durum böyle iken bu mekteplerden çıkan Protestan bir çocuk artık kendi köyü için kaybedilmiş demektir. Gerçekten de böyle bir kişi hiç kimseyi beğenmez ve gelecekte siyasî, idarî, hukukî ve hatta sosyal yaşayış açısından değişiklikleri gerektirecek siyasî değişimi dikkate almaya, düşünmeye başlar. Bu konuda en önemli etki kız çocuklarında görülmektedir. Özellikle daha mekteplerde buldukları sırada ev idaresi için özel olarak verilen derslerden çokça fayda sağlanmaktadır. Bahsedilen ev idaresi usulü dahi Avrupa'nın durumuna göre uyarlanmış olduğundan yerli ahalinin tabiat ve mizaçlarına asla uygunluk göstermemektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.6/A-7).

Miralay Putyata raporunda bu konuya ilişkin olarak ayrıca Amerikalı bir misyonerin bizzat kendisine söylemiş olduğu bazı sözlere yer vermektedir. Bu anlatıma göre Amerikalı kişi; görevlerinin yalnızca eğitim-öğretim olmayıp aynı zamanda çocuklara şimdiye kadar yaşamakta oldukları yaşam tarzından daha iyi yaşamak için gerekli olan hususları öğretmek olduğunu ve bu nevi yaşamı iyileştirme fikrini diğer milletlere de yaymağa çalışacaklarını dile getirmiştir.

Putyata'ya göre Amerikalının bu sözlerini; çocuklara evlerinde Avrupalı tarzda yaşamayı ve Avrupalı tarzda giyinmeyi öğretmeli, yine kadınlara da Avrupa modellerine uygun giyinmeyi anlatmalı, kısaca kendi aralarındaki ilişkilerde dahi Avrupa usullerine uygun hareket etmeyi telkin etmeli, şeklinde yorumlamak gereklidir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.7).

Miralay Putyata'ya göre; bu doğrultudaki telkin ve öğretiler her ne kadar gelir durumları iyi olan ailelerin çocuklarında kötü bir tesir meydana getiremez ise de kolejlerdeki eğitim-öğretimini tamamladıktan sonra kulübelerine geri dönmek mecburiyetinde olacak fakir aile çocuklarında elbette keder ve ümitsizlik fikirleri meydana getirecektir. Yani eskisi gibi pire ve her türlü böceklerle dolu olan kulübelerine dönerek ahırlarda uyumaya ve haftalarca yıkanmaya fırsat bulamadan yaşamaya mecbur kalacak öğrenciler, akranlarına husumet besleyeceklerdir. Sözün kısası bu türlü bir yaşama geri dönmek mecburiyetinde olan erkek ve kız öğrenciler Hınçakçı olmaya hazır bulunacaklardır. Amerikalı öğretmenler öğrencileri iyi giyinip kuşanmaya, güzel konuşmaya ve fakir ailelerin kızlarını kulübelerine döndüklerinde katiyen uygulayamayacakları bir tarzda yaşamaya alıştırmaya her şeyden fazla gayret ve mesai harcamaktadırlar. Hemen belirtmek gerekir ki

ekonomik durumu iyi olan kişilerin çocukları azınlığı teşkil etmektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.7-7/A).

Misyonerler Tarafından Ermenilerin Amerika'ya Götürülmeleriyle İlgili Gözlemleri

Miralay Putyata'ya göre; Kolejlerde mükemmel bir tarzda eğitim gören öğrenciler, öğrenimlerini tamamlamaları için misyonerlerin yardım paralarıyla Boston'a gönderilmektedir. Bundan dolayı Boston'da yaşayıp Amerika'nın serbestlik usulü üzerine yapılandırılmış idaresinden haberdar olarak dönen bir öğrenci, hâkimiyet haklarına tamamen haiz olan hükümetlerde yürütülen idare tarzına itiraz edip hükümetten memnun olmayan Protestanlara katılmaktadır.

Bununla beraber Putyata'ya göre, Amerika'ya yalnızca kolej öğrencileri gitmemektedir. Boston şehrinin cazibesi Osmanlı Devleti'nin bazı dağlık bölge ahalisine büyük oranda etki ettiğinden, köylüler bile oraya gidebilmek için fırsat gözetmektedirler. Hatta bir vakitler Harput'tan yüzün üzerinde kişi Amerika'ya göç etmiştir. Ancak mahalli memurlar sonradan aldıkları tedbirlerle bu göçün önünü alabilmişlerdir.

Putyata raporunda bu konuya ilişkin olarak ayrıca; vapur hizmetçiliğine girerek Boston'a giden ve orada bir pamuk fabrikasında beş sene çalıştıktan sonra memleketine dönen bir kişinin altın ve gümüşü bol olan Amerika hakkında övgülerde bulunduğunu işittiğini ifade etmektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.7/A-8).²

Misyonerlerin Ermenilerin Ayrılıkçı Hareketlerindeki Rollerine İlişkin Gözlemleri

Miralay Putyata'ya göre; hali hazırda Protestanların Ermeniler arasındaki harekâta (isyanlara) fazlasıyla iştirak ettikleri düşünülmektedir. Bu düşünceyi reddetmek mümkün değildir. Fakat ne şekilde bir iştirakte buldukları da henüz anlaşılamamıştır.

Bununla beraber misyonerlerin Ermenilerle ilgili olarak Amerikan ve İngiliz gazetelerine mektup yazmaları ve mektuplarında isim ve ikâmetlerini gizli tutmaları, çalışmalarının başlıca şikkını teşkil etmektedir. Bahsedilen Protestan misyonerler mektuplarında halkın yoksulluğundan, Osmanlı memurlarının Ermenilerden fazla vergi almalarından, Ermenilerin kilise ve ibadethanelerinde ayinlerini yapmalarına Osmanlı memurlarının engel olmasından, herhangi bir suç olmayan kişilerin hapisanelere atılıp oralarda işkence görmelerinden, Kürtlerin Ermeni köylerine saldırımları doğrultusunda teşvik edilmelerinden, yani Ermenilerin yağma ve çapulculuk hareketlerine uğratılmalarından bahsetmektedirler.

Putyata'ya göre sözün kısası en küçük ve önemsiz bir olay dahi, Ermeni Protestanlarının Avrupa ve Amerika'da galeyana getirecek yayınlarda bulunmalarına sebebiyet vermektedir. Esasen Avrupa ve Amerikalı gazeteciler

ilgili konularda diğer kaynaklardan bilgi alamadıklarından, tabii ki kendi taraflarından tetkik ve düşünce beyan edememektedirler. Özellikle Sason Vakası gibi bir hadise onlara daha fazla yayın yapma fırsatını tanımıştır. Öyle ki İngiliz devlet adamları dahi, parlamentolarda fikir beyan etmek üzere düzenledikleri konuşmalarını, bu haber verme ve bildirmeler üzerine oturtmaktadırlar (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.8-8/A).

Miralay Putyata'ya göre; Protestanların Ermenilerin faaliyetlerine doğrudan yardım etme konusunda, ne boyutta çalıştıkları katiyen kestirilemez. Yalnızca tahminlerde bulunmak mümkün olup kesin bir şey söylenemeyeceği açıktır. Ancak tanınan bir Ermeni Gregoryen rahibinin bizzat kendisine "Protestanlar bize yardım ediyorlar" demesi ve yine bizzat görüştüğü bir İngiliz papazın, Londra'da bulunan İngiliz-Ermeni komitesiyle münasebette bulunduğunu ima eden ifadelerde bulunması, Protestanların Ermeni harekâtını okşadıklarını ispat mahiyetindedir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.8/A).

Putyata'ya göre ayrıca, daha önceki anlatımlarından da görüleceği üzere kolej öğretmenleri arasında, yabancı ülkelerde eğitim-öğretimlerini tamamlamış olan Ermeniler çoğunluğu oluşturmaktadır. Yani Amerikalı olan öğretmenler oldukça az miktardadır. Aslen Ermeni olan öğretmenlerin bazılarının, Ermeni Krallığı kurulduğu takdirde önemli memuriyetleri elde etme fikrinde oldukları da, kendisinin işitmiş olduğu önemli bir konudur. İngiltere Kraliçesinin yakın akrabası olan Prens Tek'i, bir zamanlar Ermeni Krallığına aday olarak gösteren kişiler de bahsedilen bu öğretmenlerdir ki vaktiyle bu konu gazetelerde dahi yer almış ve Muş Ermenilerinden de bizzat kendisi tarafından duyulmuştur (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.8/A-9).

Miralay Putyata'ya göre; kendi aralarında azımsanamayacak oranda Hınçakçı yani Ermeni ihtilalcilerinin görülmesi, Protestan misyonerlerinin bir başka karanlık yönleridir. Fakat bu konuda Protestan misyonerliklerinin bilgilerinin olup olmadığı kendisi tarafından kesin bir şekilde söylenememektedir. Hınçakçılar misyoner kurumlarında hizmetçi ve mubassır gibi görevlerde bulunarak kendilerini saklamakta ve ücret veya gizli görevliler aracılığıyla, düşüncelerini yaymaya uğraşmaktadırlar. Kısaca yayınları sırasında, Ermeni halk tabakası ile ihtilal komiteleri arasında ilişki kurulmasına çalışmaktadırlar (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.9).

Miralay Putyata'ya göre; bu anlatımlar üzerine çalışmaları detaylı bir surette incelemeye alındığında, Protestan misyonerlerin belirli ölçüde fayda sağladıkları kabul edilmekle beraber, buldukları memleketlerde birçok zarara sebebiyet verdikleri inkâr edilmemelidir. Özetle, Protestan mekteplerinin dâhili durumlarının buldukları bölgelerin yaşantısı ile uygunluk göstermemesi, yüksek dereceli Protestan mektepleri eğitim-öğretiminin yüzeysel olması, buna karşın bazı konuların öğretiminin son derece yüksek ve geniş seviyede tutulması ve öğrenciler arasında hükümetin devam eden idare tarzından memnun olmama fikirlerinin

oluşmasına sebebiyet vermesi, zararlarına ilişkin hususlar olarak zikredilebilir (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.9).

Ancak Putyata'ya göre; bu ifadeler ortaya koyulurken, Vilâyat-ı Şarkıyye'deki resmî dairelerde çokça bulunan ihmalkâr memurların, tertipsizlik ve kifâyetsizliklerinin onların bu konuda işini kolaylaştırdığı da beyan edilmelidir. Çünkü hükümet memurları, Protestanlığın yayılmasına kanuna uygun bir engel bulma konusunda beceriksizdirler. Bu konuda kaba kuvvet ve zorlayıcı tedbirlerden başka çare bilmemektedirler. Bu olumsuz nitelik ve hareketleriyle de hem Protestan muhbirlerinin çeşitli yayınlarda bulunmalarına hem de halk arasında Osmanlı Devleti'nin idare tarzından memnun olmama fikirlerinin çoğalmasına yardım etmektedirler (BOA, Y.PRK.TKM, 36 / 27, s.9/A).

Değerlendirme

Avrupa'nın büyük devletleri milliyetçilik akımını Osmanlı Devleti aleyhine kullanmışlar ve meydana gelen ayaklanmalarla bazı unsurların Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları söz konusu olmuştur. Ancak bu ayrılımlar Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek mahiyette değildi. Hâlbuki onlara göre, Türk yurdu üzerinde dağınık halde yaşayan Ermenilerin milliyetçilik akımının etkisiyle hareketlenmesi, ayrılıkçı isyanlara girişmesi bu sonu getirebilecekti. Dolayısıyla batının sömürgeci büyük devletleri bu konuda Ermenilerden yararlanma kararlılığında idiler. Amerika ise Ermenileri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmayı istemekteydi (Akgün 1988: 5-6).

Amerikan menfaatlerini sağlama hususunda misyonerlere önemli işler düşmekteydi. Henüz Osmanlı Devleti'nden kopup bağımsız olma fikirleri uyanmamış Ermeniler üzerinde, tampon bir Ermeni Devleti kurup yeraltı yerüstü zenginliklerinden faydalanmayı sağlamak için, bu fikirlerin uyandırılması gerekmektedir. Bundan dolayı Amerikalı misyonerler büyük maddi imkânlarla desteklenmiş hummalı bir çalışma sürecine girdiler (Polat 1988: 647).

Özellikle Ermenilerin meskûn olduğu yerlerde açtıkları çeşitli seviyelerdeki okullarda verdikleri eğitimle, Ermeni milli bilincinin oluşmasına yardım ettiler. Daha da önemlisi bulunış amaçları olan dini faaliyetleri devam ettirmekten ziyade, Bulgaristan'da yaptıklarının bir benzerini Ermeniler üzerinde gerçekleştirmeye uğraştılar (Erhan, 2001:303,307). Ermeni isyanlarının fikirsiz zeminini hazırlayarak, isyanların oluşmasında diğer sebeplerle birlikte önemli roller üstlendiler. İsyancı Ermenilerle müştereken çalıştılar ve Türk toprakları üzerinde bağımsız bir Ermeni Devleti kurabilmek için uğraş sarf ettiler (Şafak, 2003:70,78).

Bununla birlikte Ermeni isyan ve amaçlarının başarıya ulaşması için, uluslararası destek konusunda çalışmalar yaptılar. Yazdıkları çok sayıda kitap veya konsoloslar vasıtasıyla gazete ve dergilere gönderdikleri yazılarla, ABD ve Avrupa kamuoyuna Ermenilerle ilgili gelişmeleri taşıdılar. Özellikle 1890'dan sonra artış gösteren Ermeni isyanlarını ve bu isyanları bastırma konusunda Osmanlı

Devleti'nin aldığı tedbirleri, yanlı bir surette dünya kamuoyuna aktardılar. Batıda Türk imajının zarar görmesine sebebiyet verdiler (Erhan 2001: 303-304, 307).

Rus Miralayı Putyata da birçok bilimsel çalışmada yer alan bu tarihi hakikatleri, kaleme aldığı raporunda kendi görüş ve izlenimleri doğrultusunda ifade etmeye çalışmıştır. Misyoner okullarında okutulan bazı derslerle, öğrencilerin zihinlerine Osmanlı Devleti'nin yönetim biçiminden hoşnut olmama fikirlerinin yerleştirildiğini belirtmiştir. Yine okullarda verilen eğitimle batılı yaşam biçimlerinin öğrencilere, bilhassa kız çocuklarına öğretilip tatbik ettirilmeye çalışıldığını, bu durumun ise sosyal yaşayış açısından ve devamı ile siyaseten bazı olumsuzluklar doğurduğunu dile getirmiştir.

Misyonerlerin Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerine iştirak ettiklerini vurgulamıştır. Yaptıkları yardımlar konusunda, bizzat kendisinin duymuş olduğu sözlere yer vermiştir. Bilhassa, misyonerlerin Ermenilerle ilgili bazı asılsız haberleri yazdıkları gizli mektuplarla batılı gazetelere taşıdığını belirtmiş, böylelikle batı kamuoyunu, hatta batılı devlet adamlarını Osmanlı Devleti aleyhinde ne şekilde etki altına aldıklarını izah etmiştir.

Bütün bunların yanı sıra Miralay Putyata, misyonerlerin buldukları bölgelerde kısmi bazı yararlılıklar gösterdiğini de beyan etmiştir. Ayrıca misyoner okullarını, ne şekilde teşkilatlandırdıklarını, okullarda okutulan dersleri ve derslerin içeriklerini ayrıntılı bir şekilde raporunda açıklamıştır. Misyoner okullarındaki eğitim faaliyetleri ve eğitim kalitesi hakkındaki yorumlarını ifade etmiştir.

NOTLAR

¹ Amerikalı misyonerlerin Harput'taki faaliyetleri ve Harput Koleji hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdal Açıkse, Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara, 2003.

² Amerikan misyoner okullarında eğitim gören Ermeni öğrenciler arasından seçilenler, eğitimlerini tamamlamaları için misyonerler tarafından Amerika'ya gönderiliyorlardı. Misyonerler eğitimlerini tamamladıktan sonra bu gençlerin geri dönerek papazlık ve öğretmenlik gibi görevleri yürütmelerini ümit ediyorlardı. Ancak bunların birçoğu hemen geri dönmeyerek Amerika'da kendilerine yeni bir yaşam belirlediler. Amerika'ya ilk giden öğrencileri tüccarlar takip ettiler. Kısa sürede adapte olan öğrenciler ve tüccarlar daha sonra gidecek göçmenlerin öncüleri oldular. 1870'lerin sonundan itibaren fakir Anadolu Ermenilerinden Amerika'ya göç edenler oldu. Bunların yüzde kırkı Harput bölgesindedi. 1880'lerin sonunda ise Osmanlı Devleti'nden kaçan ihtilalci Ermeniler, siyasi göçmen olarak Amerika'ya göç etti. Amerikan kayıtlarına göre; 1854'de Amerika'da 20 Ermeni bulunurken bu sayı 1870'te 70'e, 1890'da 2000'e ulaştı. 1900 yılında ise Amerika'da 15000 ile 20000 arasında Ermeni bulunuyordu. Daha sonraki süreçte de Ermeni göçleri devam etti. 1899-1924 yılları arasında Osmanlı Devleti'nden göç eden Ermeni sayısı 51950 kişiydi. (Haluk Selvi, "Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, 4/38 Tarihten Bir Kesit./ Özel Sayı, Ankara, Nisan 2003, s.119-120.) Misyonerler tarafından Amerika'ya

gönderilen Ermeni gençlerinden bir çoğu, Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı topraklarına geri dönüyorlardı. Amerikan vatandaşı olmanın verdiği avantajla Ermeniler arasında özgürlük propagandası yapıyor ve onları memnuniyetsiz hale getirerek devletin reform yapmasını istemeye yönlendiriyorlardı. (Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, Atatürk Yolu, 1/1, Ankara, Mayıs 1988, s.9.)

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (BOA, Y.PRK.TKM), Dosya No: 36 / Gömlek No: 27.

Kitap ve Makaleler

AKGÜN, Seçil (1998). “19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, *I. Uluslararası Tarih Kongresi (24-26 Mayıs 1993 Ankara) Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, (s.44-54). İstanbul.

AKGÜN, Seçil (1988). “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, *Atatürk Yolu*, 1/1, s.1-12.

ARMAOĞLU, Fahir (1991). *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*. Ankara: TTK Yayınları.

ARMAOĞLU, Fahir (1998).“Atatürk ve Amerika Birleşik Devletleri”, *III. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (3-6 Ekim 1995 – Gazimağusa K.T.T.C)*, I, (s.55-89). Ankara.

ERHAN, Çağrı (2001). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin (2002). *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*. İstanbul: Beyan Yayınları.

KOCABAŞOĞLU, Uygur (2000). *Anadolu’daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KOCABAŞOĞLU, Uygur (1985)“Amerikan Okulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, II (Eğitim), (s.495-500). İstanbul: İletişim Yayınları.

KURAT, Akdes Nimet (1959). *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*. Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.

ORTAYLI, İlber (2000). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, (s.321-332). Ankara.

POLAT, İlknur (1988). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, LII/203, s.627-652.

SELVİ, Haluk (2003). “Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 4/38 Tarihten Bir Kesit../ Özel Sayı, s.119-126.

ŞAFAK, Nurdan (2003). *Osmanlı-Amerika İlişkileri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

